

Korpus lingvistikasi tarjimada: nazariya va amaliyot

Anarbayev Orzubek Raxmanovich
orzubekanmarbaev@gmail.com

Katta o'qituvchi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada korpus lingvistikasi tarjima jarayonidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Korpus lingvistikasi tarjimonlarga til birliklarining kontekstual qo'llanilishini aniqlash, ekvivalent variantlarni tanlash va tarjima sifati oshirishda yordam beradi. Nazariy jihatdan, tarjimada korpusdan foydalanish qo'llanilgan yondashuvlar va tamoyillar bilan bog'liq bo'lsa, amaliyotda turli xil korpus turlaridan – parallel va muqobil korpuslardan – foydalanishning samaradorligi ko'rsatib o'tiladi. Maqolada gazeta matnlari asosida tarjimada korpus tahlilining afzalliklari va qiyinchiliklari yoritiladi hamda real misollar asosida lingvistik qonuniyatlar ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Korpus lingvistikasi, tarjima nazariyasi, amaliy tarjima, parallel korpus, muqobil korpus, kontekst tahlili, ekvivalentlik, tarjima sifati.

Корпусная лингвистика в переводе: теория и практика

Анарбаев Орзубек Рахманович
orzubekanmarbaev@gmail.com

Старший преподаватель
Узбекский государственный университет мировых языков

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение корпусной лингвистики в процессе перевода. Корпусная лингвистика помогает переводчикам определить контекстуальное употребление языковых единиц, подобрать эквивалентные варианты и повысить качество перевода. С теоретической точки зрения, применение корпусов в переводе связано с различными подходами и принципами, в то время как на практике демонстрируется эффективность использования разных типов корпусов - параллельных и сопоставимых. В статье освещаются преимущества и проблемы корпусного анализа при переводе на материале газетных текстов и раскрываются лингвистические закономерности на реальных примерах.

Ключевые слова: Корпусная лингвистика, теория перевода, практический перевод, параллельный корпус, сопоставимый корпус, контекстный анализ, эквивалентность, качество перевода.

Corpus Linguistics in translation: theory and practice

Anarbayev Orzubek Raxmanovich
orzubekanmarbaev@gmail.com

Senior teacher
Uzbek State University of World Languages

Annotation. This article analyzes the role and significance of corpus linguistics in the translation process. Corpus linguistics aids translators in determining the contextual usage of language units, selecting equivalent variants, and enhancing translation quality. Theoretically, the application of corpora in translation is associated with various approaches and principles, while in practice, the effectiveness of utilizing different types of corpora - parallel and comparable corpora –

is demonstrated. The article highlights the advantages and challenges of corpus analysis in translation based on newspaper texts and reveals linguistic patterns through real examples.

Keywords: *Corpus linguistics, translation theory, practical translation, parallel corpus, comparable corpus, context analysis, equivalence, translation quality.*

Zamonaviy tarjima nazariyasida korpus lingvistikasi muhim o‘rin egallab, tarjima jarayonining ilmiy asoslari va tizimli tahlilini ta‘minlaydi. Korpus lingvistikasi lingvistik birliklarning katta hajmdagi matnlardagi qo‘llanilishini empirik tahlil qilish imkonini beradi (McEnery & Hardie, 2012). Tarjima jarayonida korpus lingvistikasi tarjimonlarga kontekstual moslik, ekvivalentlik va tarjima sifatini oshirish bo‘yicha aniq ma‘lumotlar taqdim etadi (Baker, 1993). Ayniqsa, parallel va muqobil korpuslardan foydalanish tarjima nazariyasining amaliy jihatlari ta‘sir ko‘rsatib, tarjimonlarga real lingvistik muhitda qaror qabul qilish imkoniyatini yaratadi (Zanettin, 2012).

Korpus lingvistikasi tarjima tadqiqotlarida ikki asosiy yo‘nalishda qo‘llaniladi: tarjimaning lingvistik xususiyatlarini aniqlash va tarjimonlarga amaliy yordam berish (Laviosa, 2002). Baker (1995) parallel korpuslarning tarjima lingvistik xususiyatlarini aniqlashda muhimligini ta‘kidlagan bo‘lsa, Johansson (2007) tarjimada muqobil korpuslardan foydalanish orqali tarjima strategiyalarini tahlil qilish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Bugungi kunda tarjima jarayonida korpus lingvistikasi va avtomatlashtirilgan tahlil usullari uyg‘unlashib, tarjimonlarga sifatli va kontekstual mos tarjima yaratishda samarali vosita bo‘lib xizmat qilmoqda (Kenny, 2020). Shu bois, ilmiy izlanishlar korpus lingvistikasining tarjima sohasidagi qo‘llanilish doirasini kengaytirishga qaratilgan.

Korpus lingvistikasi tarjima jarayonida muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Tarjimonlar va tarjima tizimlari katta hajmdagi matnlar to‘plamini tahlil qilib, real tarjima amaliyotini o‘rganish va yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Korpus lingvistikasining tarjima jarayonidagi asosiy vazifalariga til birliklarining kontekstga mos tarjima variantlarini aniqlash, tarjimada qo‘llaniladigan eng tabiiy va mos keluvchi iboralarni topish, terminologiya va uslubni bir xilda saqlash, avtomatlashtirilgan tarjima tizimlarini rivojlantirish va tarjima jarayonini optimallashtirish va tezlashtirishlarni o‘z ichiga oladi.

Tarjima sohasida korpus lingvistikasi ikkita asosiy yo‘nalishda qo‘llaniladi: **Inson tarjimasi** (tarjimonlar korpuslardan tayanch material sifatida foydalanadilar) va **Mashinaviy tarjima (MT)** (avtomatlashtirilgan tizimlar korpuslar asosida o‘qitiladi).

Tarjimonlar uchun korpusdan foydalanish. Tarjimonlar korpus lingvistikasidan quyidagi maqsadlar uchun foydalanish imkonini beradi:

- So‘z birikmalarini va idiomatik iboralarni to‘g‘ri tarjima qilish.
- Terminlarni aniqlash va ularning aniq qo‘llanilishini tekshirish.
- Ma‘lum bir soha yoki matn janriga mos tarjima variantlarini topish.
- Matn uslubiyati va ohangini saqlash.

Masalan: British National Corpus (BNC) – ingliz tilida so‘zlarning qanday ishlatilishini tekshirish uchun ishlatiladi. **Linguee va Reverso Context** – real tarjima namunalarini taqdim etuvchi onlayn korpuslar. **Sketch Engine** – professional tarjimonlar foydalanadigan korpus tahlil vositasi.

Parallel korpuslardan foydalanish. Parallel korpuslar – bu bir xil mazmundagi matnlarning ikki yoki undan ortiq tillardagi tarjimasi bo‘lgan matnlar to‘plamidir. Tarjima sohasida parallel korpuslar katta ahamiyatga ega, chunki ular tarjimonlarga original matnning tilga oid ekvivalentlarini aniqlashda yordam beradi va tarjima sifatini yaxshilashda qo‘llaniladi. **Parallel korpuslarga misol sifatida Europarl Corpus** (Yevropa Parlamentining ko‘p tili tarjima matnlari), **OpenSubtitles Corpus** (turli tillardagi subtitrlarni jamlagan korpus), **UN Corpus** (Birlashgan Millatlar Tashkilotining rasmiy hujjatlari tarjimalari)larni keltirish mumkin.

Parallel korpuslarning tarjimadagi afzalliklariga quyidagilar kiradi:

Tarjima variantlarini taqqoslash. Parallel korpuslar tarjimonlarga bir xil matnning turli tillardagi tarjimalarini taqqoslash imkonini beradi. Bu, ayniqsa, so‘z yoki iboraning bir nechta

ekvivalentlari bo'lgan hollarda foydalidir. Tarjimonlar eng to'g'ri va mos keluvchi variantni tanlashi mumkin. **Misol:**

Agar tarjimon inglizcha "fruit" so'zini o'zbek tiliga tarjima qilsa, parallel korpusdagi matnlarda bu so'zning "meva", "boshqa bir ekvivalent" kabi variantlarini ko'rishi mumkin. Bu variantlarning kontekstga mos kelishini tekshirishda yordam beradi.

Terminologiyani aniq ekvivalentlarini topish. Ixtisoslashgan sohalarda (masalan, huquq, tibbiyot, texnika) parallel korpuslar maxsus terminlarni to'plab, ularning boshqa tillardagi ekvivalentlarini aniqlashda yordam beradi. Bu, ayniqsa, tarjimonlar uchun noaniqliklarni bartaraf etishga yordam beradi. **Misol:**

Tibbiyot sohasida "insulin resistance" atamasi parallel korpusda turli tillarda "insulin qarshiligi" deb tarjima qilinishi mumkin. Korpuslar bu terminning to'g'ri tarjimasini tanlashda yordam beradi.

Tarjima uslubini aniqlash. Parallel korpuslardan foydalanish tarjimonlarga original matnning uslubi va tonini saqlab qolish uchun mos tarjima uslubini tanlashda yordam beradi. Buning yordamida tarjimon, masalan, rasmiy, ilmiy yoki norasmiy uslubdagi matnlarni tarjima qilishda mos uslubni qo'llashi mumkin. **Misol:**

Rasmiy hujjatlar yoki qonuniy matnlar bo'yicha parallel korpuslar yordamida rasmiy tilni saqlab qolgan holda tarjima qilish mumkin.

Kontekstual tarjima qilish. Korpuslardan foydalanish tarjimonlarga so'z yoki iboralar kontekstiga mos keladigan eng to'g'ri tarjimini topishda yordam beradi. Matndagi so'zning ma'nosi va uning qo'llanilishiga qarab tarjima variantlari o'zgaradi, va parallel korpuslar bu nuqtai nazardan muhim vositadir. **Misol:**

"Bank" so'zi ingliz tilida "moliyaviy tashkilot" yoki "daryo bo'yidagi qirg'oq" ma'nolarida ishlatilishi mumkin. Parallel korpuslar yordamida tarjimon har ikki ma'noda to'g'ri ekvivalentlarni tanlashda yordam beradi.

Tarjima sifatini baholash va nazorat qilish. Parallel korpuslar tarjimonlarga amalga oshirilgan tarjimalarni baholash imkonini beradi. Korpus yordamida tarjima sifatini taqqoslash, noto'g'ri yoki kamchiliklar bo'lgan joylarni aniqlash mumkin. Bu, ayniqsa, mashina tarjimasini tizimlari uchun muhimdir. **Misol:**

Mashina tarjimasini tizimlari tomonidan olingan natijalarni parallel korpuslar bilan solishtirish orqali tarjimaning to'g'riligi va aniq ekvivalentlarini tahlil qilish mumkin.

Parallel Korpuslardan Tarjimada Foydalanishning Amaliy Yo'llariga:

Tarjima tadqiqotlari va didaktika: Parallel korpuslar tarjima o'qitish va ilmiy tadqiqotlar uchun foydalidir. Talabalar va tadqiqotchilar korpusdagi matnlarni o'rganib, tarjima strategiyalarini va yondashuvlarini o'zlashtiradilar.

Mashina tarjimasini tizimlari (MT): Parallel korpuslar mashina tarjimasini tizimlarida ishlatiladi. Mashina tarjimasini tizimlari parallel matnlar asosida o'rgatilib, tilni avtomatik tarjima qilish imkonini yaratadi.

Birinchi va ikkinchi til o'rganuvchilari uchun: Tarjimonlar parallel korpuslardan, shuningdek, til o'rganuvchilari uchun qo'llanmalar sifatida foydalanadilar. Chet tilini o'rganish jarayonida, parallel korpuslar tilning o'zaro bog'liq o'ziga xosliklarini va grammatik tuzilmalarni tushunishga yordam beradi.

Terminologik moslik va sifat nazorati. Tarjimada terminlarning aniq va izchil qo'llanilishi juda muhim. Korpuslar tarjima qilingan hujjatlarda terminlarning qanday ishlatilganligini tekshirishga imkon beradi. **Amaliy foydalanish:**

Terminologik bazalar yaratish (masalan, tibbiyot yoki huquq sohasi uchun).

Kompyuter yordamida tarjima (CAT) tizimlari bilan integratsiya qilish (Trados, MemoQ, Wordfast).

Mashinaviy tarjima va korpus lingvistikasi. Mashinaviy tarjima tizimlari (MT) korpuslardan asosiy manba sifatida foydalanadi. Korpus lingvistikasi asosida mashinaviy tarjima ikki asosiy yo'nalishda rivojlangan:

Qoidaga asoslangan tarjima (Rule-Based Machine Translation – RBMT). Bu usul oldindan belgilangan grammatik va sintaktik qoidalarga asoslanadi. Biroq u juda qiyin va katta resurs talab qiladi, shuning uchun hozirgi kunda kamroq qo‘llanilmoqda. **Masalan:** Systran tarjima tizimi

Statistik mashinaviy tarjima (Statistical Machine Translation – SMT). Bu usul parallel korpuslardan olingan tarjima namunalariga asoslanib, tarjima ehtimollik modellarini yaratadi. SMT tizimlari qanchalik ko‘p tarjima namunalariga ega bo‘lsa, shunchalik aniq natijalar beradi. **Masalan:** Google Translate‘ning dastlabki versiyalari SMT asosida ishlagan.

Neyro tarmoqlarga asoslangan tarjima (Neural Machine Translation – NMT). Bu usul sun‘iy intellekt (AI) va chuqur o‘rganish (Deep Learning) texnologiyalariga asoslangan. Korpuslar katta hajmdagi tarjima Masalanini neyron tarmoqlarga o‘rgatish uchun ishlatiladi. **Masalan:**

Google Translate – NMT asosida ishlovchi eng mashhur tarjima tizimi.

DeepL – yanada tabiiy tarjima qilishga qodir bo‘lgan ilg‘or neyron tarmoq.

Korpus lingvistikasi tarjima sohasida katta ahamiyatga ega bo‘lib, u tarjimonlar uchun resurs bo‘lib xizmat qiladi va mashinaviy tarjima tizimlarini rivojlantirishga yordam beradi. Parallel korpuslar, terminologik bazalar va zamonaviy neyron tarmoqlarga asoslangan tizimlar tarjima sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda tarjimonlar nafaqat an‘anaviy qo‘llanmalar, balki elektron korpuslar va sun‘iy intellekt texnologiyalaridan ham keng foydalanmoqda. Shu sababli, tarjimada korpus lingvistikasi asosida ish yuritish nafaqat sifatni oshiradi, balki tarjima jarayonini tezlashtiradi va samaradorligini oshiradi.

Tarjima jarayonida korpus lingvistikasi muhim vositalardan biri bo‘lib, tarjimonlar va tarjima tizimlariga real til ma‘lumotlarini taqdim etadi. Korpuslardan foydalanish orqali:

- Tarjimada tabiiylik va aniqlik oshadi.
- Terminologiya va uslubiy izchillik saqlanadi.
- Kontekstga mos keluvchi tarjima variantlari aniqlanadi.
- Mashinaviy tarjima tizimlari sifatini yaxshilash imkoniyati yaratiladi.

Tarjima jarayonida korpuslardan foydalanish turli usullar orqali amalga oshiriladi. Quyida ularning asosiylari batafsil ko‘rib chiqiladi.

Parallel korpuslardan foydalanish. Parallel korpuslar – bir matnning turli tillardagi tarjimalarini o‘z ichiga olgan matn to‘plamlaridir. Ular tarjima variantlarini taqqoslash va ekvivalent iboralarni topishda yordam beradi.

Foydalanish usullari:

Tayanch tarjima namunalarini olish – murakkab iboralar va terminlarni qanday tarjima qilishni aniqlash.

Til birliklarining mos keluvchi tarjima variantlarini topish – ayniqsa, ko‘p ma‘noli so‘zlar uchun.

Ommaviy ishlatiladigan tarjima andozalarini aniqlash – ma‘lum bir janr yoki sohaga mos tarjimalarni topish. **Masalan:**

Europarl Corpus – Yevropa Parlamentining rasmiy tarjimalari.

OpenSubtitles Corpus – filmlar va seriallar subtitrlari asosida yaratilgan parallel korpus.

UN Corpus – Birlashgan Millatlar Tashkilotining turli tillardagi hujjatlari.

Amaliy qo‘llanilish:

Yuridik hujjatlar, ilmiy maqolalar, texnik qo‘llanmalar tarjimasida parallel korpuslar foydali bo‘ladi.

Professional tarjimonlar Trados, MemoQ, Wordfast kabi CAT (Computer-Assisted Translation) vositalari bilan parallel korpuslardan foydalanadi.

Bir tilli korpuslardan foydalanish. Bir tilli korpuslar – faqat bitta tilda mavjud bo‘lgan matnlar to‘plamidir. Ular tarjima qilingan matnning tabiiyligini ta‘minlash uchun ishlatiladi.

Foydalanish usullari:

Ma'lum bir tilda tabiiy ishlatiladigan iboralarni topish – tarjima qilingan matn sun'iy yoki noaniq ko'rinmasligi uchun.

Termin va iboralarni tekshirish – qaysi terminlar ko'proq ishlatilishini aniqlash.

Til uslubi va janrga mos yozish – tarjima matni asl til standartlariga mos kelishini ta'minlash.

Masalan:

British National Corpus (BNC) – ingliz tilidagi umumiy matnlar korpusi.

Corpus of Contemporary American English (COCA) – zamonaviy Amerika ingliz tilining keng ko'lamlı matnlari.

Sketch Engine – turli tillardagi korpuslarni o'z ichiga olgan ilg'or tahlil vositasi.

Amaliy qo'llanilish:

- Tarjimadan keyin natijani tekshirish va yaxshilash uchun tarjimonlar bir tilli korpuslardan foydalanadi.

- Avtomatik tarjima tizimlari uchun o'rganish materiallari sifatida qo'llaniladi.

Terminologik korpuslardan foydalanish. Terminologik korpuslar – muayyan soha yoki mavzuga oid maxsus terminlarni o'z ichiga olgan korpuslardir.

Foydalanish usullari:

- **Texnik, yuridik va tibbiy tarjimalar uchun maxsus terminlarni aniqlash.**
- **Terminlarning ma'nosini turli kontekstlarda tekshirish.**
- **Terminologik izchillikni ta'minlash.**

Masalan:

IATE (Interactive Terminology for Europe) – Yevropa Ittifoqining rasmiy terminologiya bazasi.

Medline Corpus – tibbiyot sohasiga oid terminologik korpus.

Financial Times Corpus – moliyaviy matnlar va terminlar uchun maxsus korpus.

Amaliy qo'llanilish:

- Huquqiy, ilmiy va texnik tarjimalarda terminlarni to'g'ri qo'llashda yordam beradi.

- Katta hajmdagi hujjatlar tarjimasida bir xil terminologiyani ishlatishga imkon yaratadi.

Mashinaviy tarjima tizimlarida korpuslardan foydalanish. Mashinaviy tarjima tizimlari korpuslardan o'rganish va takomillashish uchun foydalanadi.

Foydalanish usullari:

- **Mashinaviy o'rganish (Machine Learning) jarayonida ma'lumot to'plash.**
- **Statistik yoki neyron tarjima tizimlarini o'qitish.**
- **Tarjima natijalarini yaxshilash uchun korpuslardan foydalanish.**

Masalan:

Google Translate – Parallel va neyron tarmoqlarga asoslangan tarjima tizimi.

DeepL Translator – sun'iy intellekt yordamida yuqori sifatli tarjima qiladi.

Moses SMT – Statistik tarjima tizimi uchun ochiq manbali platforma.

Amaliy qo'llanilish:

- Katta hajmdagi matnlarni tez tarjima qilish.

- Professional tarjima tizimlarini yaxshilash va avtomatlashtirish.

Tarjima jarayonida korpuslardan foydalanishning afzalliklari:

Tabiiy va aniq tarjimalarni ta'minlaydi – tarjimonlar va MT tizimlari korpusdan real Masalanni olishi mumkin.

Terminologik aniqlikni oshiradi – texnik tarjimalarda izchillikni saqlaydi.

Tarjima sifatini baholash va taqqoslash imkonini beradi – tarjima natijalarini korpus bilan tekshirish mumkin.

Avtomatik tarjima tizimlarini rivojlantirishga yordam beradi – mashinaviy o'rganish uchun asosiy manba hisoblanadi.

Tarjima jarayonida korpus lingvistikasi tarjimonlar va mashinaviy tarjima tizimlari uchun kuchli vosita hisoblanadi. Parallel, bir tilli va terminologik korpuslar tarjima jarayonini aniq, tez va sifatli qilishda yordam beradi.

Hozirgi kunda tarjimonlar va tarjima dasturlari korpus lingvistikasi vositalaridan keng foydalanmoqda, bu esa tarjimaning tabiiyligi va aniqligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Inglizcha-o‘zbekcha tarjima jarayonida korpus lingvistikasi muhim vosita hisoblanadi. U tarjimonlarga real til materiallarini tahlil qilish, eng mos tarjima variantlarini aniqlash va terminologik izchillikni ta’minlash imkonini beradi.

Korpusdan foydalanish quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- ✓ **So‘z va iboralarni aniq tarjima qilish.**
- ✓ **Kontekstga mos tarjima variantlarini topish.**
- ✓ **Terminlarni tahlil qilish va ularning bir xilda qo‘llanilishini ta’minlash.**
- ✓ **Mashina tarjima tizimlari sifatini oshirish.**

Inglizcha-o‘zbekcha tarjimada foydalaniladigan korpus turlari. Tarjima jarayonida turli xil korpuslardan foydalaniladi. Inglizcha-o‘zbekcha tarjimada quyidagi asosiy korpus turlari ishlatiladi:

Parallel korpuslar. Parallel korpuslar bir matnning inglizcha va o‘zbekcha tarjimalarini o‘z ichiga oladi. Ular tarjimonlarga ekvivalent so‘z va iboralarni topishda yordam beradi. **Masalan:**

TIL Corpus – inglizcha-o‘zbekcha parallel korpus namunalarini o‘z ichiga oladi.

Google Translate parallel korpuslari – mashinaviy tarjima tizimlarining o‘rganish ma’lumotlari.

O‘zbek tiliga tarjima qilingan hujjatlar (rasmiy hujjatlar, adabiy asarlar, ilmiy maqolalar).

Parallel korpuslardan foydalanish usullari:

- **Terminlarning o‘zbek tilida qanday tarjima qilinganini tekshirish.**
- **Ma’lum so‘z birikmalarining eng mos variantlarini aniqlash.**
- **Til uslubi va grammatik strukturalarni solishtirish.**

Bir tilli korpuslar. Bir tilli korpuslar – bu faqat bitta tildagi matnlar to‘plami bo‘lib, turli sohalarda yoki turli janrlardagi matnlarni o‘z ichiga oladi. Ular tarjima sohasida yoki lingvistik tadqiqotlarda ko‘p ishlatiladi. Bir tilli korpuslarning asosiy maqsadi tilning tabiiy ishlatilishini o‘rganish va til tizimini chuqur tahlil qilishdir. Bu korpuslar tilning morfologik, sintaktik, leksik va semantik tuzilmalarini o‘rganishda muhim vosita hisoblanadi.

Bir tilli korpuslarning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Tilshunoslik tadqiqotlari uchun asosiy manba. Bir tilli korpuslar lingvistik tahlil uchun muhim vosita bo‘lib, tilning turli jihatlarini, jumladan, so‘z tuzilishini, sintaksis va morfologiyasini o‘rganish imkonini beradi. Bu tahlillar tilning qanday ishlatilishini, so‘zlarning qanday kontekstda ishlatilishini aniqlashga yordam beradi.

Misol: *Brown Corpus* – Ingliz tilidagi eng mashhur bir tilli korpuslardan biri bo‘lib, sintaktik va semantik tahlil uchun keng qo‘llaniladi.

Leksik tahlil va semantik izlanishlar. Bir tilli korpuslar so‘zlarning ma’nosi va ularning ishlatilishini o‘rganishda asosiy manba hisoblanadi. Leksik tahlil yordamida so‘zlarning sinonimlari, antonimlari, kolokatsiyalari (so‘zlarning birgalikda ishlatilishi) va boshqa leksik xususiyatlarini aniqlash mumkin.

Misol: *COCA (Corpus of Contemporary American English)* – zamonaviy ingliz tilining leksik tahlili uchun ishlatiladi va so‘zlarning frekansiyasini o‘rganishga yordam beradi.

Til o‘rganishda yordamchi vosita. Bir tilli korpuslar tilni o‘rganish va o‘rgatishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. O‘rganuvchilar yoki tarjimonlar tilni tabiiy kontekstda o‘rganish uchun bir tilli korpuslardan foydalanadilar. Bu, ayniqsa, yangi so‘zlar va iboralarni o‘rganishda foydalidir.

Misol: Bir tilli korpuslar yordamida o‘rganuvchi yangi so‘zlarning to‘g‘ri ishlatilishini va kontekstga mosligini kuzatishi mumkin.

Mashina o'rganish va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) uchun asosiy resurs. Bir tilli korpuslar tabiiy tilni qayta ishlash tizimlarini ishlab chiqishda va mashina o'rganish uchun asosiy ma'lumot manbai sifatida ishlatiladi. Bu tizimlar so'zlarni, iboralarni va matnlarni aniqlashda va tahlil qilishda bir tilli korpuslardan foydalanadi.

Misol: *Word2Vec* va *GloVe* kabi vektorli model dasturlari bir tilli korpuslar asosida so'zlarning semantik va sintaktik o'zaro bog'liqligini o'rganadi.

Kollokatsiya va frazeologik birikmalarni o'rganish. Bir tilli korpuslar kollokatsiya tahlilini amalga oshirish uchun juda foydali. Kollokatsiya – bu so'zlarning bir-biriga nisbatan tez-tez va tabiiy tarzda ishlatilishi. Bir tilli korpuslar yordamida so'zlarning qaysi so'zlar bilan ko'proq ishlatilishini aniqlash mumkin.

Misol: *Corpus of Contemporary American English (COCA)* bir tilni o'rganayotganlarga so'zlarning kollokatsiyasini aniqlashda yordam beradi.

Statistik tahlil va til modellari. Bir tilli korpuslar tilni statistik tahlil qilishda va til modellarini yaratishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu tahlillar tilning qo'llanilish tartibini, so'zlarning chastotasini va matn strukturasi tushunishga yordam beradi.

Misol: *Google Ngram Viewer* bir tilli korpuslar asosida so'zlar va iboralar orasidagi statistik bog'liqliklarni o'rganish imkoniyatini beradi.

Bir tilli korpuslar bir qator sohalarida samarali foydalanishishi mumkin.

Lingvistik tadqiqotlar. Bir tilli korpuslar tilshunoslikda, xususan, sintaksis, semantika, morfologiya va fonologiya sohalarida keng qo'llaniladi. Korpus yordamida tilning ishlatilishiga oid yangi qonuniyatlar va xususiyatlar kashf etilishi mumkin.

Tarjima tadqiqotlari. Bir tilli korpuslar tarjima tadqiqotlari uchun ham foydalidir. Tarjimolar bir tilli korpuslardan tarjima qilishda foydalanadigan til strukturalarini tushunishda yordam olishadi.

Mashina tarjimasi va tabiiy tilni qayta ishlash. Bir tilli korpuslar mashina tarjimasi tizimlarini yaxshilash va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) tizimlarini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Til o'rgatish va o'rganish. Bir tilli korpuslar tilni o'rgatish uchun asosiy manba bo'lib, o'rganuvchilarga so'zlarning, iboralar va grammatik tuzilmalarining tabiiy ishlatilishini ko'rsatadi.

Bir tilli korpuslarning o'rni va ahamiyati ulkan, chunki ular nafaqat tilshunoslik tadqiqotlari, balki tarjima, til o'rgatish va mashina tarjimasi tizimlarini rivojlantirishda ham katta yordam beradi. Bir tilli korpuslar tilning tabiiy ishlatilishini o'rganish, so'zlarning kontekstda qanday ishlatilishini tushunish va tilni yanada mukammallashtirish imkoniyatlarini yaratadi.

Bir tilli korpuslardan foydalanish usullari:

- Tarjima matnining tabiiylikini tekshirish.
- O'zbek tilidagi so'zlarning qo'llanilish chastotasini aniqlash.
- Termin va iboralarni kontekstga mos ravishda tanlash.

Terminologik korpuslar. Terminologik korpuslar muayyan soha yoki mavzuga oid maxsus terminlarni o'z ichiga olgan matnlar to'plamidir. **Masalan:**

IATE (Interactive Terminology for Europe) – xalqaro terminologiya bazasi.

Texnik, yuridik va tibbiyot sohalariga oid maxsus o'zbekcha hujjatlar.

O'zbek tilidagi ilmiy maqolalar va texnik adabiyotlar.

Terminologik korpuslardan foydalanish usullari:

- ✓ O'zbek tilida ishlatiladigan terminlarni standartlashtirish.
- ✓ Turli kontekstlarda terminlarning qanday qo'llanganini tekshirish.
- ✓ Tarjima jarayonida bir xil terminologik uslubni saqlash.

Inglizcha-o'zbekcha tarjimada korpus asosida tahlil qilish. Korpus tahlili tarjima jarayonini yaxshilash uchun quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

So'z chastotasini tahlil qilish. Korpuslar ichida so'z va iboralarning qay darajada ko'p ishlatilishini aniqlash orqali tarjimada eng tabiiy variantlarni topish mumkin. **Masalan:**

"government" soʻzining oʻzbekcha ekvivalentlari: "hukumat", "davlat boshqaruvi", "maʼmuriyat"

Chastotani tekshirib, eng koʻp ishlatilgan varianti tanlanadi.

Kontekstual tahlil. Korpusdagi matnlarda soʻz va iboralarning qanday kontekstda ishlatilishini tekshirish orqali ularning mos tarjima variantlari aniqlanadi. **Masalan:**

"run" soʻzi turli kontekstlarda:

"He runs a company." → "U kompaniyani boshqaradi."

"She runs every morning." → "U har kuni ertalab yuguradi."

Tarjima variantlarini taqqoslash. Parallel korpuslarda bir matnning turli tarjimalari taqqoslanib, eng mos keladigan variant tanlanadi. **Masalan:**

Inglizcha matn:

"Climate change is a major challenge for the world."

Oʻzbekcha tarjima variantlari:

"Iqlim oʻzgarishi dunyo uchun katta muammo."

"Iqlim oʻzgarishi global miqyosdagi jiddiy muammo hisoblanadi."

Tarjimon parallel korpus orqali eng tabiiy variantni tanlaydi.

Sintaktik va grammatik tahlil. Korpus tahlili orqali inglizcha va oʻzbekcha gap tuzilmalari taqqoslanadi va sintaktik muvofiqlik tekshiriladi. **Masalan:**

Inglizcha gap: "She was given a gift by her friend."

Oʻzbekcha tarjima: "Unga doʻsti sovgʻa berdi."

Korpus tahlili yordamida sintaktik moslik tekshiriladi.

Mashinaviy tarjimada korpus tahlilining oʻrni. Mashinaviy tarjima tizimlarini rivojlantirishda korpus tahlili asosiy rol oʻynaydi. Mashinaviy tarjima tizimlari katta hajmdagi parallel korpuslar asosida oʻqitiladi. **Masalan:**

Google Translate – Oʻzbekcha-inglizcha parallel korpuslardan foydalangan holda oʻz tarjima modelini yaxshilaydi.

DeepL – Neyro tarmoqlar asosida tarjima sifatini oshirish uchun katta hajmdagi parallel matnlarni tahlil qiladi.

ChatGPT tarjima tizimi – Korpuslardan foydalanib, tabiiy tarjima natijalarini ishlab chiqadi.

Inglizcha-oʻzbekcha tarjima jarayonida korpus tahlili tarjimaning sifati va tabiiylikini oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Parallel, bir tilli va terminologik korpuslar yordamida **eng mos soʻz va iboralar aniqlanadi, terminologik izchillik taʼminlanadi, tarjimadagi grammatik va sintaktik moslik tekshiriladi va mashina tarjima tizimlarining samaradorligi oshiriladi.**

Tarjimonlar va tarjima tizimlari korpus lingvistikasi asosida ishlash orqali yanada aniq, tabiiy va uslubiy jihatdan mukammal tarjimalarni yaratishlari mumkin.

Korpus lingvistikasining tarjima jarayonida qoʻllanilishi bir qator muammolar bilan bogʻliq. Avvalo, ayrim tillar uchun yetarlicha keng va sifatli korpuslarning mavjud emasligi tarjimonlarning ishlash samaradorligini cheklaydi (Kenny, 2020). Shuningdek, parallel va muqobil korpuslarning semantik tafovutlarni toʻliq aks ettira olmasligi ekvivalentlik muammolariga olib keladi (Baker, 1993). Tarjimada korpus lingvistikasidan samarali foydalanish uchun, birinchidan, turli tillar boʻyicha sifatli va toʻliq korpuslar yaratilishi lozim. Ikkinchidan, tarjimonlar va tadqiqotchilar korpus asosida ishlash usullarini oʻzlashtirishi uchun maxsus oʻquv dasturlari joriy etilishi zarur (Laviosa, 2002). Uchinchidan, avtomatlashtirilgan tarjima tizimlarini korpus lingvistikasi bilan integratsiyalash orqali tarjimaning tabiiylikini oshirish va inson omiliga bogʻliq xatolarni kamaytirish mumkin (Zanettin, 2012). Shu sababli, tarjima jarayonida korpus lingvistikasi imkoniyatlarini kengaytirish, sifatli resurslar yaratish va tarjimonlar uchun maxsus treninglarni rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy yoʻnalishlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Baker, M. (1993). Corpus linguistics and translation studies. In M. Baker (Ed.), *Text and technology: In honour of John Sinclair* (pp. 233–250). John Benjamins.
2. Baker, M. (1995). Corpora in translation studies: An overview and some suggestions. *Target*, 7(2), 223–243.
3. Johansson, S. (2007). *Seeing through multilingual corpora: On the use of corpora in contrastive studies*. John Benjamins.
4. Kamariddinovna, M.E. The role of intercultural communication in the training for future specialist of different fields. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych*, 2, 169.
5. Kenny, D. (2020). *Machine translation and corpus-based translation studies*. Routledge.
6. Laviosa, S. (2002). *Corpus-based translation studies: Theory, findings, applications*. Rodopi.
7. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge University Press.
8. Zanettin, F. (2012). *Translation-driven corpora: Corpus resources for descriptive and applied translation studies*. Routledge.